

A MAGYAR MINT KÖZÉP-EURÓPAI NYELV – HELYESÍRÁS-TÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSBEN¹

KOROMPAY KLÁRA

1. Bevezető gondolatok

A cím első feléhez – „a magyar mint közép-európai nyelv” – az indíttatást Nyomárkay Istvánnak 2012. március 13-án a Magyar Nyelvtudományi Társaságban tartott előadása adta számomra, melynek pontos címe ez volt: „A közép-kelet-európai nyelvek szellemi rokonsága”. Ő akkor a magyar–horvát nyelvi kapcsolatok szókészletteni vonatkozásait állította a figyelem középpontjába. Saját kutatói tapasztalataim fényében hamar megerősödött bennem az a meggyőződés, hogy hasonló szempontok érvényesítése a magyar helyesírás-történet vizsgálata során is termékeny lehet. Ennek nyomán született meg a fenti cím, melynek kibontására most vállalkozom.

Ha arra gondolunk, hogy a 15. században megjelenő mellékjeles helyesírás hátterében nagy valószínűséggel Husz János rendszerének hatását lehet keresni, s hogy másfelől a 16. századi magyar nyomtatványok helyesírásának vizsgálata során első helyen a krakkói nyomdák szerepét kell figyelembe venni, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a cseh–magyar, lengyel–magyar, sőt közvetve és összetettebb módon a cseh–lengyel–magyar kapcsolatok egy *par excellence* közép-európai jelenségkört alkotnak, mely megérdemli, hogy külön figyelem irányuljon rá.

A helyesírás-történet felől közelítve alighanem már az ismert tényanyag ilyen szempontú megvilágítása is hasznos lehet. Ám a közelmúltban megjelent egy nemzetközi együttműködéssel készült szintézis *Orthographies in Early Modern Europe* címmel, mely a 16. századi Európa helyesírási kérdéseit mutatja be 11 nyelv (köztük a cseh, a lengyel és a magyar) idevágó jelenségeinek vizsgálatával (Baddeley–Voeste szerk. 2012). E kötet munkálataiban magam is részt vettem (Korompay 2012), s már a fejezet írása közben úgy éreztem, hogy ez a korszerű összefoglalás esetleg új fényt vet majd az egyes nyelvek közötti kapcsolatok kérdésére, illetve távlatokat nyithat új irányokba is. Elsőrendű célként tehát a cseh és a lengyel hatás újragondolását tűztem ki a fenti kötet tanulságainak fényében.

Ugyanakkor a cseh–lengyel–magyar helyesírási szálak elemzése minduntalan elvezetett más tudományterületek felé is, ezek egész sora kínál ugyanis az előbbiekhöz szorosan kapcsolódó szálakat, mintegy megerősítve azt, hogy egymással összefüggő jelenségek valóságos mintázata tárul elénk, mely olyan komplex, hogy érdemes többféle irányból megközelíteni. Így elemzésembe fokról fokra beleszövédket különböző társtudományok idevágó szempontjai és eredményei is: közülük első helyen a magyar irodalomtörténet, a medievisztika, az egyetemtörténet, a nyomdásztörténet és a történettudomány tanulságai. Ha a különféle területekre összefoglalóan gondolok, számomra a

---

¹ A tanulmány az OTKA K-81537 számú pályázata keretében készült.

művelődéstörténet emelkedik ki kulcsszóként. Olyan tudomány ez, mely a helyesírás-történettel néha meglepően szoros kapcsolatban van, s melynek figyelembevétele élet-szerűvé teszi az összefüggéseket, s egyben elengedhetlen is azok megvilágításához.

Mindezek alapján három, egymással összefüggő kérdést kívánok a középpontba állítani. 1. Magyar, lengyel, cseh párhuzamok a középkori írásbeliség területén. 2. A középkori magyar egyetemjárás, különös tekintettel Prágára és Krakkóra. 3. A magyar helyesírás-történet cseh és lengyel vonatkozásai.

2. Magyar, lengyel, cseh párhuzamok a középkori írásbeliség területén

Célszerű lesz kiindulni néhány olyan alapigazságból, mely a magyar középkorra nézve – elsősorban irodalomtörténeti munkákban – már régen megfogalmazódott, s melynek következményeit érdemes mindig újra felidézni és átgondolni e korszak vizsgálata során.

Kiindulópontunk az lehet, hogy az írásbeliség nyelve nálunk évszázadokon át első helyen a latin. Ez azt jelenti, hogy jó ideig elválaszthatatlanul összefonódik egymással három tényező: egy sajátos műveltség (az egyház által közvetített tanítás), egy nyelv (a latin) és egy technikai készség (az írni tudás). Ezeknek egymástól való elválása, a magyar nyelvű írásbeliség megindulása és magának az írásnak a laicizálódása több évszázados folyamat. (Mindezekről vö. Horváth 1944/2005: 485–490.)

Az előbbi tényből következik a magyar középkor első századaiban az írásbeliség–szóbeliség jellegzetes diglossziája: amikor a literátusok írtak, akkor latinul írtak; amikor viszont élőszóban a hívekhez fordultak, akkor az anyanyelvet használták. A kettő természetesen dialógusban állt egymással. Ilyen módon az élőszóban való tolmácsolás (a „magyarázás”) volt az igényes magyar nyelvű szövegformálás elsődleges színtere; ennek állandó gyakorlata alakította ki azt a latinon iskolázott, emelt szintű, csiszolt nyelvváltozatot, melyet Tarnai Andor szavával „második szóbeliség”-nek nevezünk (vö. Tarnai 1981: 20–21).

A fenti diglossziából ugyanakkor az is következik, hogy magyar nyelvű szövegeket írni hosszú időn át nem volt kinek: a literátusnak (aki értett latinul) erre nem volt szüksége, az illiterátus pedig (aki nem tanult latinul) ebben a korban olvasni sem tudott, tehát nem tudta volna használni. Ezt megfontolva Tarnai Andorral együtt úgy gondolhatjuk, hogy a magyar nyelvű írásbeliség az Árpád-korban feltehetőleg szűk körben élt, s bizonyára az egyháziak belső szükségleteihez kapcsolódott. A 15. századi szerzetesrendi reformok viszont fordulatot hoztak, amennyiben megkezdődött hosszabb latin szövegek széleskörű, rendszeres, írásban történő fordítása. Ebből született a magyar kódexirodalom, melynek egyes darabjai valóban magukon viselik annak a nyomát, hogy – Madas Edit szavával élve – „írópult mellett” készültek. Ennek során jött létre az a jellegzetes kódexnyelv, melynek latinizmusai és egyes stílusjegyei kifejezetten könyvnyelvi sajátosságként foghatók fel.

E tények ismeretében nagy figyelmet érdemel Anna Adamska (1999) tanulmánya, egyrészt mert kérdésfelvetését a középkori kommunikáció tágabb keretébe helyezi, másrészt felütése miatt, mely szerint a magyar, a lengyel és a cseh írásbeliség – mint a *latinitas* egy sajátos, közép-európai változata – együttes vizsgálatot is érdemel.

Elemzése számos tanulsága közül a következőket emelném ki. Mindhárom kultúra jellemzője, hogy az írásbeliség lassan kezd kibontakozni: a 11–12. század folyamán

még erősen korlátozott, s lényegileg az egyháziak tevékenységéhez kötődik. Ugyancsak közös vonásként jelenik meg a fent már bemutatott diglosszia. A szerző írásán végigvonuló nyomatókos alaptétel így hangzik: latin írásbeliség – vernakuláris szóbeliség (Adamska 1999: 183).

Ennek kapcsán legalább két megjegyzés ide kívánkozik. A fenti tétel a nyugati kereszténységen belül általában is igaz. Ám – tegyük hozzá – egészen más értelmet kap más nyelvi és szociokulturális környezetben. Idézhetjük erre a francia nyelv példáját, amelyet (a nyelv eredetéből kiindulva) a középkori beszélők eleinte a latin nyelv vulgáris változatának tekintettek (vö. Catach 2004: 9), miközben már a 11–12. századtól gazdag szépirodalom élt ófrancia írott nyelven. – Másfelől – amint ezt Adamska külön kiemeli – az említett közép-európai nyelvek körében egészen egyedi vonásokat is mutat a cseh, ahol a glagolita írás és az óegyházi szláv használata a 11. század végéig meghatározó volt, s ahol a latin nyelv és ábécé térhódítása idején is számolhatunk kétnyelvű, szláv–latin írásbeliséggel. Később a német papság a latint helyezte előtérbe, de a 14. századtól újabb törekvések jelentkeztek a vernakuláris nyelv használatára a liturgiában, majd a bibliafordítás nyelveként is, amint erről az 1415-ben készült cseh biblia tanúskodik (vö. Adamska 1999: 172–173).

Ami a latin írásbeliség szintereit illeti az említett nyelvekben, a fenti elemzés pontosan azokat a típusokat hozza felszínre, amelyeket a hazai gyakorlatból jól ismerünk: oklevélírás, szentek legendái, történeti munkák stb. Fény derül további párhuzamos jelenségek egész sorára (királyi kancellária, nyugat-európai kapcsolatok, ezen belül a német papok szerepe; emellett nálunk a párizsi egyetem, a másik két kultúrában Liège vonzása stb.). Abban is közös e három terület, hogy az anyanyelvű írásbeliség lényegében a 13–14. századtól kezd kibontakozni, s valójában a 15. században válik meghatározóvá (uo. 188).

Amikor a latinitás közép-európai világát elemezzük, úgy gondolom, érdemes egy pillantást vetni a későbbi évszázadokra s ezen belül a latin nyelv szóbeli használatára is a fenti régióban. Ehhez kiváló útmutatást jelent Tóth István Györgynek *Mivelhogy magad írást nem tudsz...* című monográfiája (Tóth 1996). Csodálatos történetek egész sorát idézi a szerző arra, hogy az újkor folyamán különféle kultúrák találkozásának milyen ütközőpontja volt a latin nyelv ismerete vagy ennek hiánya. Egy angol utazó, Edward Brown 1668-ban a magyarok latintudásáról ezt írja: „Találkoztam kocsisokkal, révészekkel és más közönséges emberekkel, akik meg tudták magukat értetni ezen a nyelven” (i. m. 148). Ennek tökéletes tükörképe Szepesi Csombor Márton meghökkenése Londonban, néhány évtizeddel korábban: „mindenek előtte a népnek deáktalanságán csodálkoztam, mert három egész utcán kalmárok, szücsök, szabók etc. között felmenvén, sehol nem találtam egy embert, azki velem deákul tudott volna beszélni” (uo. 149). S hogy ez a köznapi, nem feltétlenül magas szintű, de létező latinitás a magyar és a lengyel világ közös jellemzője lehetett, azt jól mutatja Defoe példája, aki a 18. század elején csodálatlaltal írt a lengyelek latintudásáról (uo.). Más angol utazók száz évvel később azon lepődnek meg, hogy a Felvidéken milyen sokan beszélnek e nyelvet (uo.). Ezt mutatja az utolsó itt idézendő példa is, melynek forrása egy beszédes című alfejezet: „Latin disputák a kocsmában”. Trencsén megyében, 1754-ben történt, hogy egy gabonakereskedő és egy vámos először latinul beszélt egymással, majd jókora verekedés tört ki kettőjük között (uo.

152–153). Alighanem egyikük magyar, másikuk szlovák volt – értelmezi a helyzetet a szerző –, ebben a miliőben pedig mindketten beszéltek a közép-európai „lingua franca”-t: a latint.

3. A középkori magyar egyetemjárás, különös tekintettel Prágára és Krakkóra

Közép-Európában a nagy egyetemalapítási hullám a 14. század közepén kezdődik. Három egyetem játszik régióinkban kimagasló szerepet: a prágai (1348), a krakkói (1364) és a bécsi (1365). Ebbe a sorba illeszkedik be a Nagy Lajos által 1367-ben alapított pécsi egyetem is. Ám a középkori magyar egyetemek közös sorsa az, hogy rövid, 10–20 éves fennállás után megszűnnek. Ez több híres európai egyetemmel is megtörtént átmenetileg, csak azok újjá tudtak alakulni ugyanott. Nálunk viszont az a jellemző, hogy mire újra együtt van az egyetemalapításhoz szükséges három feltétel (a királyi akarat, a pápai legitimáció és egy helyi főember, akire a király támaszkodhat), az új egyetem már új helyen való új próbálkozás lesz. Ez történt 1395-ben, majd 1410-ben Óbudán, 1467-ben pedig Pozsonyban is.² Valamennyi kísérlet hamar meghiúsult. Az így kialakult helyzet, a hazai egyetem hiánya ugyanakkor új lendületet adott egy immár több évszázados hagyománynak: a peregrinációnak. A tanulni vágyó ifjak ebben az időszakban az említett három közép-európai egyetem felé fordultak: Bécsbe 1368-tól, Prágába 1369-től, Krakkóba pedig 1401-től jártak magyar diákok; Bécsbe és Krakkóba együttvéve mintegy ötezen a Mohács előtti háromnegyed évszázad folyamán (vö. Kubinyi 2004). Összegezve elmondható, hogy a 14. század közepéig összesen 300 magyar diák járt külföldi egyetemre, a mohácsi vészig viszont már tizenkétezer. Szögi László lapidáris szavaival: nálunk a peregrináció pótolta a hazai egyetemet. Ez a jelenség később, a kolozsvári akadémia és a nagyszombati egyetem alapítása után is folytatódott. A magyar peregrinációnak Szögi László (2005: 250) nyomán egy újabb jellegzetes vonása emelhető ki: az ország felekezeti sokszínűségéből adódóan a választott országok köre is sokszínű maradt: a katolikus diákok például Itáliába mentek, a lutheránusok Wittenbergába, a kálvinisták Utrechtbe... Mindez évszázadokon át sokféle párhuzamos hatással gazdagította a magyar szellemi életet.

A minket most érintő két egyetem, Prága és Krakkó más-más időszakban játszott kiemelt szerepet. Prága, mint láttuk, korán (1369-től) előtérbe került, s a kapcsolatok fénykorát a 14. század vége és a 15. század eleje jelentette. (Husz 1400-tól rektora az egyetemnek, s 1415-ben ítélik máglyahalálra.) Ezután azonban, a huszita háborúk viszontagságai között, az egyetem látogatottsága óriási mértékben visszaesett. Krakkó szerepe egy évszázaddal később, az 1500-as évektől válik meghatározóvá, amikor a humanista szellemű egyetem és a városban kialakuló ragyogó könyvnyomtatási hagyomány magyar diákok sokaságát vonzza ide, köztük a fiatal Sylvestert és Dévait is (vö. Varjas 1969, V. Ecsedy 2000).

---

² Az óbudai egyetem újjáalapításának 500. évfordulója alkalmából egyetemtörténeti kiállítást szervezett a budapesti Öntödei Múzeum. Itt találkoztam Zsigmond király következő mondásával: „Lovaggá egy nap alatt ezret is üthetek, de doktorrá ezer nap alatt egyet sem.” – Doktoranduszaink figyelmébe ajánlom.

4. A magyar helyesírás-történet cseh és lengyel vonatkozásai

A 15. századi magyar mellékjeles helyesírás kérdései a legszorosabban kapcsolódnak az első ránk magyar bibliafordításnak: a Bécsi, Münchener és Apor-kódexben fennmaradt ún. Huszita bibliának az eredetéhez. Az ezekkel kapcsolatos viták elég ismertek ahhoz, hogy összefoglalásukra itt ne térjek ki (vö. Kniezsa 1952: 146–157, 172–179, 1959: 11–14; Szabó F. 1989; Hadrovics 1994; Madas 1998: 50–51; Korompay 2003: 295–297, 2006: 206–207, megj. e.; Galamb 2009; Kertész 2009). Csupán annyit jelzek, hogy a vita ma sem zárult le, s az egész kérdéskör olyan sokrétű, hogy továbblépést e téren csak újabb, sokoldalú vizsgálatoktól várhatunk. Ezért a fogalmazásmód úgy helyénvaló, ha „úgynevezett Huszita bibliá”-ról beszélünk.

Milyen tanulságok emelhetők ki a bevezetőben említett új európai szintézisnek Tilman Berger (2012) által írt **cseh helyesírás-történeti** fejezetéből?

Elsőként azt jelzem, hogy a szerző a 15. század elején keletkezett *De orthographia bohemica* című híres traktátus kapcsán következetesen úgy fogalmaz, hogy ennek szerzője „minden valószínűség szerint” Jan Hus. E művet neki tulajdonítja a szakirodalom, mivel rokon törekvéseket lehet felfedezni Husznak a cseh nyelv irodalmi használatával kapcsolatos programja és a fenti műben megjelenő helyesírási reform szelleme között, mely a cseh írás egyszerűbb és célszerűbb módját szolgálja. Úgy gondolom, Husz szerzőségéről szólva erről a kötelezően óvatos fogalmazásmódról nekünk sem szabad megfeledkeznünk.

További elgondolkodtató megállapítás az, hogy a mellékjeles rendszert eleinte nem fogadták be Csehországban: a 15. század első felében csak kevés kéziratban találkozunk vele. Még tovább menve: a 16. század folyamán is a vegyes típusok (betűkapcsolatok és mellékjelek) használata a jellemző, s csak a 16. század második felében válik uralkodóvá a mellékjelezés, s akkor is csak a nyomtatványokban (vö. Berger 2012: 260–262). Különösen meglepő tény, hogy a cseh kézíratos hagyomány valójában egészen a 18. század végéig következetesen kitart a betűkapcsolatos helyesírás mellett; ennek egy archaikus, a 14. századra visszamenő, „pro foro interno” néven ismert változatát használja (uo. 264–265).

Mindez alaposan átrajzolja azt a képet, amelyet a mellékjelek központi szerepéről alkothatunk, ha csak Husz rendszerét és a vele közeli rokon mai cseh helyesírást vesszük alapul, a fenti történeti kitérők és párhuzamos szálak ismerete nélkül. Pais tanár úr híres mondása itt is igaznak bizonyul: „A tények nagyon kellemetlenek.”

Számomra a fő kérdés ezek után a következő. Nem jelent-e súlyos érvet a magyar mellékjeles helyesírás huszita eredeztetéssel szemben az a körülmény, hogy a cseh hagyományban csak a 16. század második felének nyomtatványaiban válik általánossá a mellékjelezés? Úgy gondolom, egy tényt fontos ennek kapcsán kiemelni. A huszita eredet forrását mindig Husz közvetlen tanítványi körében, tehát az 1400-as évek prágai egyetemén keresték a kutatók, az itt tanuló magyar klerikusoknak tulajdonítva a közvetítő szerepet és egy újfajta, a magyar nyelvre alkalmazott helyesírás kidolgozását (vö. Kniezsa 1952: 146–157, 172–179). Ha a traktátus szerzője Husz (ami fölöttébb valószínű), akkor e korai kapcsolatok keretében az ő hatásával felfogásom szerint változatlanul számolhatunk. Előállhat még az a paradox helyzet is, hogy a mellékjeles helyesírási rendszer előbb tört utat magának a 15. századi magyar kézíratos hagyományban, mint a

16. századi cseh nyomtatványokban. Mindez természetesen újra és újra fölveti a további részletvizsgálatok szükségességét.

A 16. századi **lengyel helyesírás-történet** ugyancsak bővelkedik olyan művelődéstörténeti elemekben, melyek kiegészítik eddigi tudásunkat.

A fenti tanulmánykötet fejezetírója, Daniel Bunčić (2012) természetesen kiemeli a krakkói nevezetes nyomdászok (Jan Haller, Florian Ungler, Hieronymus Vietor) szerepét (226–228). Velük kapcsolatban tanulságos az a megjegyzés, hogy mivel mindnyájan németajkúak voltak, a nyomdák helyesírásának alakításában eleinte nem annyira a tulajdonosok, mint inkább a lengyel alkalmazottak játszhattak szerepet (227). Nagyon fontos a következő megállapítás: már 1521–22-ben, hat krakkói kiadványnak hála kialakul egy olyan változat, mely nagy hatásúnak bizonyul, és lényegében lefekteti a lengyel helyesírás alapjait. (A hatból ötöt Vietor adott ki; különösen meghatározó Baltazar Opec műve: *Żywot Pana Jezu Krysta*, 1522, vö. Bunčić 2012: 231, 244.)

Figyelmet érdemelnek a korai lengyel helyesírási munkák is. Az első ilyen művet Jakub Parkosz írta 1440 körül, kifejezetten (de a husziták üldözése miatt nem bevallottan) Husz hatására. Rendszere (mely a mellékjelekből indul ki, de azokat átalakítja) nem bizonyult elég praktikusnak ahhoz, hogy elterjedjen (uo. 228).

A 16. század kimagasló alakja Zaborowski, akinek Sylvesterre és Dévaira gyakorolt hatásával a magyar helyesírás-történet is számol. Művének első kiadása 1514-ben jelent meg, s jelentőségét jól mutatja, hogy egészen 1918-ig ez volt a legolvasottabb lengyel helyesírási munka (uo. 229). Zaborowski már bátran merít Husz rendszeréből. A megváltozott kontextusról sokat elárul a szerző egy tömör megjegyzése: az utolsó huszitákat 1442-ben megégették.

5. Néhány tanulság

A fenti két fejezet olvasása közben természetesen éberem figyeltem arra, hogy bizonyos **hangjelölési kérdések** kapcsán felmerülnek-e olyan elemek, melyek a korszak magyar helyesírás-története szempontjából új irányokat jelezhetnek. Egészében inkább az erősödött meg bennem, hogy a 16. századi cseh–lengyel–magyar nyomtatványokban számos közös megoldással találkozunk.

Ilyen például a „farkas *ę*” („*e caudata*”) használata, mely már a középkori hagyományban (vö. Catach 2001: 129), majd a humanisták gyakorlatában is a latin *ae* változata volt. A lengyel helyesírásban az ilyen típusú mellékjeles betűk a nazális magánhangzók jelölésében kapnak majd szerepet (*a, ę*, vö. Bunčić 2012: 235–236). A magyarban viszont (közelebbről Sylvesternél és Dévainál) az *ę* betű a nyílt /e/, a hosszú /é/ vagy az /ē/ bizonyos eseteit jelölheti, bár funkcióját sokszor nehéz meghatározni (vö. Kniezsa 1959: 17; Szathmári 1968: 126, 146; Korompay 2003: 585, 587).

Arra, hogy a három szál hogyan szövődik össze, még egy hangjelölési példát idéznék egy kicsit bővebben. A magánhangzók ékezetes jele (vö. *á*) Husz rendszerében a hosszú magánhangzók jelölésére szolgált (vö. Berger 2012: 258), éppúgy, mint később a magyarban. Ezt a jelölésmódot azonban a 15. századi magyar mellékjeles rendszer nem veszi át. Átveszik viszont majd a 16. századi magyar nyomtatványok a lengyelből, ahol ugyanezeket a mellékjeleket (a lengyel hangrendszerhez alkalmazkodva) egymással nyílt–zárt oppozícióban álló magánhangzók megkülönböztetésére alkalmazták (kétféle *a, e, o*, vö. Bunčić 2012: 236–237). Az összegezés az lehet, hogy a fenti jelölésmód a

magyarban lengyel eredetű, a lengyelben Huszra megy vissza, tehát végső soron cseh eredetű; ugyanakkor a funkcionális szempontból is feltűnő magyar–cseh párhuzam nem közvetlen hatás eredménye – valójában mindhárom nyelv saját hangrendszeréhez és jelölési kívánalmaihoz igazította a megjelenő új eszközöket. Jó szem előtt tartani ennek kapcsán, hogy a könyvnyomtatás elterjedése általában kedvez a mellékjelek használatának, amint ez például a 16. századi francia nyomtatványokban is megfigyelhető (vö. Catach 2001: 126–133).

Befejezésül ismét a **művelődéstörténet** köréből emelnék ki három jelenséget, melyek egy forrongó korszak belső ellentmondásait jelzik, rámutatva az egyes nyelvek és kultúrák eltérő, egyedi útjaira, s egyszersmind a köztük kialakuló, nemegyszer meglepő párbeszédre is.

A 16. századi cseh helyesírási hagyomány alakításában protestáns lelkészek (egyszerre nyelvtanírók és bibliafordítók) játszották a fő szerepet (vö. Berger 2012: 263–264). Nekik köszönhető az első teljes biblia, (Kralická Bible, 1579–1593), mely szinte egykorú a Vizsolyi Bibliával. A helyzet nem kis paradoxona, hogy miután magukat a protestánsokat 1627-ben kiűzték Csehországból, bibliájuk továbbra is megőrizte tekintélyét a katolikusok körében, csak éppen (a hozzá fűződő eretnek jelleg miatt) közemberek tulajdonába ez nem kerülhetett, s számukra tiltott olvasmánynak számított.

A lengyel helyesírás alapjai 1522-re már kialakultak. A feltűnően korai (Luther színrelépését csak 5 évvel követő) dátumból az is következik, hogy noha a 16. századi Lengyelországban erős volt a felekezeti megoszlás (egyes krakkói nyomdák ariánus vagy kálvinista szellemére nézve vö. V. Ecsedy 2000: 146–149), a helyesírás további alakulásában a reformációnak nem volt döntő szerepe (vö. Bunčić 2012: 244).

A korszak magyar helyesírása viszont ennek éppen az ellenkezőjét mutatja: itt a protestáns–katolikus kettősség tűnik fel meghatározó jegyként (vö. Kniezsa 1959: 15–21; Korompay 2003: 587–589, 2012: 329–332). Jómagam hosszú idő óta gondolkodom azon, hogy ez a tény nem csak és nem elsősorban az erős felekezeti megoszlásból következik. Sokkal fontosabbnak tartom azt a mozzanatot, hogy a 16. század közepéig nálunk nem alakult ki központi helyesírási norma, azután pedig a török hódítás következtében megszűntek, elpusztultak azok a kulturális központok – így a királyi udvar is –, amelyek ennek kialakulását előmozdíthatták volna. (E korszak történeti és felekezeti viszonyaira nézve vö. Horváth 1957/2006: 15–31.) Ilyen körülmények között egyházi, azaz (mind jobban elkülönülő) felekezeti keretek között jöttek létre azok az intézmények, köztük a nyomdák, amelyek kiadványaik révén meghatározó szerepet játszottak a helyesírás alakításában – ezek pedig némileg eltérő hangjelölést alkalmaztak, így más-más hagyományt alapoztak meg. Az egységes magyar helyesírás létrejöttével voltaképpen csak a 19. század elejétől számolhatunk.

Mindez beleilleszthető egy jóval tágabb, figyelemreméltó paradoxonba: nálunk a nyelvi egységesülés folyamata valójában egy három részre szakadt ország körülményei között bontakozott ki. Ennek következményei alighanem többféle nyelvi szinten is megfigyelhetők. Jól ismert tény, hogy mindig a szókészlet változásai követik a leggyorsabban a történeti–művelődéstörténeti változásokat. Ehhez érdemes most hozzátenni, hogy a helyesírás-történet is olyan terület, mely a maga sajátos módján, főként a tágabb összefüggések felől megragadható módon, de valójában rendkívül érzékenyen reagál egy-egy korszak művelődési viszonyaira, s beszédesen tanúskodik azokról.

HIVATKOZÁSOK

- Adamska, Anna 1999: The Introduction of Writing in Central Europe (Poland, Hungary and Bohemia), in Marco Mostert szerk.: *New Approaches to Medieval Communication*, Turnhout, Brepols, 165–190.
- Baddeley, Suzan – Voeste, Anja szerk. 2012: *Orthographies in Early Modern Europe*, Berlin/Boston, De Gruyter Mouton.
- Berger, Tilman 2012: Religion and diacritics: The case of Czech orthography, in Baddeley – Voeste szerk. 2012: 255–268.
- Bunčić, Daniel 2012: The standardization of Polish orthography in the 16th century, in Baddeley – Voeste szerk. 2012: 219–254.
- Catach, Nina 2001: *Histoire de l'orthographe française*, Paris, Honoré Champion.
- Catach, Nina 2004: *L'Orthographe*, 9. kiadás, Paris, Presses Universitaires de France.
- V. Ecsedy Judit 2000: Rola krakowskich drukarzy w kulturze węgierskiej – Die Rolle des Krakauer Druckwesens in der ungarischen Kultur – A krakkói nyomdászat szerepe a magyar művelődésben, Budapest, Balassi Kiadó.
- Galamb György 2009: A Huszita biblia és a ferencesek, Megjegyzések az első magyar bibliafordítás kérdéséhez, *Egyháztörténeti Szemle* 10/2, 3–12.
- Hadrovics László 1994: *A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága*, Budapest, Akadémiai = *Nyelvtudományi Értekezések* 138.
- Horváth János 1944/2005: A magyar irodalmi műveltség kezdetei, in *Horváth János irodalomtörténeti munkái I*, Budapest, Osiris Kiadó, 477–705.
- Horváth János 1957/2006: A reformáció jegyében, in *Horváth János irodalomtörténeti munkái II*, Budapest, Osiris Kiadó, 7–507.
- Kertész Balázs 2009: Bécsi Kódex, in Madas Edit szerk.: „*Látjátok feleim...*” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig, Budapest, OSZK, 256–257.
- Kniezsa István 1952: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Budapest, Akadémiai.
- Kniezsa István 1959: *A magyar helyesírás története*, második, javított kiadás, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Korompay Klára 2003: Helyesírás-történet, Az ómagyar kor, A középmagyar kor, in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris Kiadó, 281–300, 579–595.
- Korompay Klára 2006: Helyesírás-történet, művelődéstörténet: két tudományág dialógusa, különös tekintettel a huszita helyesírásra, *Magyar Nyelv* 102, 204–209.
- Korompay, Klára 2012: 16th-century Hungarian orthography, in Baddeley – Voeste szerk. 2012: 321–349.
- Korompay Klára megj. e. Gondolatok egy régi-új vitához: az ún. Huszita Biblia eredetének kérdésköre, in Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna szerk.: *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest.
- Kubinyi András 2004: Egyetemjárás a középkorban, in Kőszeghy Péter főszerk.: *Magyar művelődési lexikon II*, Budapest, Balassi Kiadó, 292–294.
- Madas Edit 1998: Középkori bibliafordításainkról, *Iskolakultúra* 1998/1: 48–54.

-
- Szabó Flóris 1989: Huszita-e a Huszita Biblia? Bíráló és útkeresés, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118–126.
- Szathmári István 1968: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*, Budapest, Akadémiai.
- Szögi László 2005: A külföldi magyar egyetemjárás a kezdetektől a kiegyezésig, *Educatio* 14/2: 244–266.
- Tarnai Andor 1981: Szóbeliség – latinság – írásbeliség, in Tarnai Andor – Csetri Lajos szerk.: *A magyar kritika évszázadai I: Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 11–26.
- Tóth István György 1996: *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
- Varjas Béla 1969: A magyar könyvkiadás kezdetei és a krakkói magyar nyelvű kiadványok, in Csapláros István – Hopp Lajos – Jan Reychman – Sziklay László szerk.: *Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest, Akadémiai, 79–128.